

УДК 37.01:355.231.2(477)

ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

В.А.Гащук

***Анотація.** У статті обґрунтовуються підходи до визначення критеріїв деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників як результату їх деонтологічної підготовки. Автор доходить висновку, що використання критеріїв деонтологічної підготовки курсантів та їх показників дає можливість оцінювати ефективність процесу деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, досягати дієвості запропонованих форм, засобів, методів деонтологічної підготовки.*

***Ключові слова:** деонтологічна підготовленість, майбутні офіцери-прикордонники, критерії та показники деонтологічної підготовленості, деонтологічна підготовка.*

***Аннотация.** В статье обосновываются подходы к определению критериев деонтологической подготовленности будущих офицеров-пограничников как результата их деонтологической подготовки. Автор приходит к выводу, что использование критериев деонтологической подготовленности курсантов и их показателей позволяет оценивать эффективность процесса деонтологической подготовки будущих офицеров-пограничников, достигать действенности предложенных форм, средств, методов деонтологической подготовки.*

***Ключевые слова:** деонтологическая подготовленность, будущие офицеры-пограничники, критерии и показатели деонтологической подготовленности, деонтологическая подготовка.*

***Annotation.** Article grounded approaches to defining criteria deontological training of future officers and border guards as a result of their deontological training. The author concludes that the use of criteria deontological training of students and their performance makes it possible to assess the effectiveness of the deontological training of future officers and border guards, to achieve efficiency of the proposed forms, tools, methods deontological training.*

***Keywords:** ethical training, future officers, border guards, criteria and indicators deontological training, ethical training.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відомо, що ефективність деонтологічної підготовки можна оцінити за її результатом, тобто за деонтологічною підготовленістю курсантів. В інтегрованому вигляді деонтологічна підготовленість особистості полягає у сформованості готовності, яку можна поділити на: особистісно-світоглядну (правова, етична, естетична, психологічна підготовка) та професійно-педагогічну (військово-професійна, педагогічна, інформаційно-комунікативна підготовка, підготовка до застосування силових засобів).

Ми розуміємо діагностування деонтологічної підготовленості як розпізнання та вивчення істотних ознак цього явища, форм його вираження як реалізованих цілей деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Відповідно, критерії підготовленості – це ознаки, на основі яких можна робити висновок про рівні підготовленості курсантів, оцінити результати виховного впливу різноманітних засобів. Водночас, критерії деонтологічної підготовленості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості деонтологічних якостей курсанта чи колективу.

Саме науково обґрунтовані критерії у педагогічних дослідженнях визначаються «мірилом», «еталоном» оцінювання досліджуваного явища, дають змогу провести педагогічну діагностику, визначити рівні сформованості та простежити динаміку його розвитку, зосередити увагу на окремих недоліках та окреслити напрямки педагогічної роботи [1, с. 49–50].

Аналіз останніх досліджень. Питання визначення критеріїв підготовленості неодноразово було в центрі уваги науковців. Свідченням того є праці М.Васильєвої [2], В.Каравасва [3], С.Крука [4], Г.Полякової [5] та інших. Дослідники по-різному відповідають на запитання, що найбільше характеризує деонтологічну підготовленість фахівця.

Теоретичну основу нашого дослідження складають положення наукових теорій і концепцій щодо: розкриття загальних основ деонтології (І.Бентам, І.Кант, Дж.Мілль, П.Сорокін); характеристики окремих галузей професійної (І.Бенедик, М.Петров, О.Скаун, С.Сливка, В.Горшеньов, О.Шмоткін) та педагогічної (М.Васильєва, К.Левітан, Л.Хоружа) деонтології; висвітлення сутності та змісту деонтологічної підготовки фахівців (М. Васильєва, Т. Карпова, К.Коробова, М.Орешкіна, В.Соколов); специфіки і структури їхньої професійної культури: методологічної (В.Кравцов, В.Сластьонін), науково-дослідницької (М. Садовий, О. Цокур), педагогічної (О.Бондаревська, О.Гармаш, В.Гриньова,

В.Шевчук), моральної (Є.Богданов, І.Грязнов, Л.Кондрашова, С.Крук), правової (Г.Васянович, М.Городиський, В.Райко, М.Фіцула, В.Царенко), деонтологічної (Г.Караханова, Л.Переймибіда).

Метою статті є визначення й обґрунтування критеріїв та показників деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників на підставі аналізу існуючих підходів до цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Серед вчених-психологів існує думка, що психологічна підготовленість фахівця є цілеспрямованою роботою з формування, насамперед, психологічної стійкості й готовності до успішної діяльності. Головним її результатом є психологічна підготовленість фахівця, що базується на його ідейно-моральній підготовленості та формується з системи знань, навичок, умінь, а також особистісних якостей. Відтак, важливими компонентами психологічної підготовленості фахівця є його психологічна стійкість, яка виявляється у збереженні нормального функціонування психічних процесів і доцільності використання досвіду та інтуїції в будь-яких умовах діяльності, та психологічна готовність фахівця, яка виявляється в установці, мобілізації, «настрої» на виконання майбутніх завдань. Розвиненість і вираженість цих елементів, а також їх цілісність є критеріями високого рівня психологічної підготовленості фахівця. Їх недостатня вираженість визначається як незавершеність її формування, як середній або низький її рівень [6]. Беручи до уваги такий підхід, будемо вважати, що результатом деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є їх деонтологічна підготовленість, а деонтологічна готовність є її мотиваційною складовою.

Однак, загальноприйнятий погляд на сутність та розмежування понять «готовність» та «підготовленість» відсутній. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що розрізняють готовність психологічну, науково-теоретичну, практичну; завчасну і тимчасову, тобто інтуїтивну; загальну і спеціальну. У багатьох дослідженнях поняття «готовність» визначається як наслідок професійної підготовки. Так, у сучасному тлумачному словнику цей термін виражає закінченість, кінцевий результат якої-небудь дії [7, с. 210].

Ми погоджуємося, що поняття «підготовленість», як і його складова «готовність», виражають суть спрямованості особистості фахівця на професійну діяльність. Деонтологічну готовність майбутнього офіцера-прикордонника розуміємо як суб'єктивний стан його особистості, яка вважає себе здатною до виконання визначеної деонтологічної складової професійної діяльності. Основу структури деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників складають такі характеристики як: правова, етична, естетична, психологічна, а також військово-професійна, педагогічна, інформаційно-комунікативна підготовленість, підготовленість до застосування силових заходів. Отже, постає необхідність комплексної оцінки всіх цих характеристик, що формують відповідний рівень деонтологічної підготовленості.

Процес пошуку та обґрунтування системи критеріїв і показників рівня деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників було здійснено в три етапи:

аналіз наявних підходів до розуміння сутності критеріїв і показників оцінки розвитку педагогічних явищ;

вивчення досвіду розробки критеріїв дослідниками, що займаються проблемою деонтологічної підготовки;

виявлення критеріїв і показників ефективності деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, їх систематизація та перевірка можливості застосування на практиці.

Вивчення проблеми критеріїв у педагогічних і військово-педагогічних дослідженнях показало наявність декількох основних підходів до їх розуміння.

У довідковій літературі термін «критерій» розуміється як міра для визначення або для оцінки зрушень, зумовлених експериментальними умовами навчання, що відбулися в розвитку окремих компонентів досліджуваного явища [8]. Дослідник П. Городов [9] під критерієм розуміє показник, на підставі якого можна говорити про ефективність виховання взагалі, того або іншого педагогічного засобу і прийому впливу зокрема. На думку інших, критерій виражає найбільш загальну суттєву ознаку, за якою можна оцінювати педагогічні явища. Вчені вказують на те, що ступінь вияву та якісної сформованості критерію виражається у визначених показниках, що у свою чергу характеризуються низкою ознак.

Стосовно досліджуваної проблеми критерій виступає як «засіб перевірки» результативності заходів деонтологічної підготовки курсантів, як сукупність ознак, на підставі яких можна оцінити й порівняти ефективність та якість деонтологічної підготовки. Зміст критерію розкривається через сукупність показників, що конкретизують його і дозволяють говорити про ефективність досліджуваного явища.

Так, Ю.Бабанський рекомендує визначати ефективність навчально-виховного процесу одночасно за кількома критеріями. Основними критеріями він пропонує вважати ефективність навчально-виховного процесу; якість розв'язання навчально-виховних завдань; затрати часу в навчально-виховному процесі [10, с. 58–64]. Підтримує цю думку М. Поташник, який вважає, що критеріями ефективності можуть бути: максимально можливі результати виховного процесу; раціональна витрата часу при досягненні максимально можливих для конкретних умов результатів виховання; відповідність результатів виховання суспільним цілям [11].

Досліджуючи деонтологічну культуру аспірантів як майбутніх науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, Г. Полякова виокремлює такі критерії (змістовий, поведінковий та мотиваційний) цього явища і показники, серед яких: якість (знання – способи мислєдїяльності, знання-розуміння, знання-репродукція, знання-впізнавання) деонтологічних знань; міра (деонтологічна творчість, деонтологічне виконавство, деонтологічна слухняність, деонтологічна неохайність) дотримання деонтологічних норм; особистісне ставлення (позитивно-активне, позитивне, індиферентне, невизначено-ситуативне) до нормативної поведінки в науково-педагогічному співтоваристві [5].

Значний внесок у розвиток теорії деонтологічної підготовки педагога зроблений М. Васильєвою. Вченою було уточнено систему критеріїв і показників визначення рівнів готовності майбутніх педагогів до здійснення нормативної поведінки. Критеріями цієї готовності, на думку М. Васильєвої, є ознаки, на підставі яких оцінювався ступінь сформованості її компонентів: сформованість стійкої мотивації студентів на формування та удосконалення власної нормативної професійної поведінки, що визначає їхню професійно-педагогічну спрямованість на здійснення нормативної поведінки; пізнавальний інтерес до проблем педагогічної деонтології (його стійкість до питань нормативної професійної поведінки); сформованість особистісно значущих якостей, необхідних для здійснення нормативної професійної поведінки (відповідальність, вимогливість до себе, справедливість, почуття такту та ін.); якість деонтологічних знань студента про нормативну професійну поведінку в різних ситуаціях професійної діяльності у взаємовідносинах з іншими учасниками педагогічного процесу (повнота та характер); уміння й навички здійснення нормативної професійної поведінки в галузі практичної діяльності (цілепокладання, інтелектуальні, діагностичні, проектувальні, прогностичні, організаційні, комунікативні); уміння здійснювати рефлексію власної поведінки (аналіз та самоаналіз поведінки) [2, с. 32].

Критеріями деонтологічної підготовленості студентів військової кафедри В. Караваєв визначає такі: мотиваційно-цільовий (вираженість професійно значущих цілей; позитивна мотивація до навчання та служби; прагнення до професійного самовдосконалення), змістовий (рівень розвитку знань, умінь, навичок; спрямованість особистісних та професійних інтересів; вираженість професійно орієнтованого ставлення до суспільства, оточення до себе), якісно-діяльнісний (якість та успішність навчання; професійна спрямованість поведінки; ефективність деонтологічної підготовки), практично-результативний (якість виконання службових завдань, пов'язаних з деонтологічним аспектом професійної діяльності; активність у вивченні деонтологічних питань, які стосуються навчальної програми; підсумкова оцінка якості деонтологічної підготовки) [3, с. 124].

Ефективність експериментальної роботи визначалася шляхом порівняльного аналізу початкового та нових рівнів досліджуваної готовності студентів протягом трьох років. Робота щодо виявлення ефективності експериментальної системи деонтологічної підготовки здійснювалась на підставі розроблених критеріїв та показників. Застосовувались різноманітні методи. Так, рівень відтворення показників критерію змістовного блоку визначався за допомогою аналізу відповідей студентів на семестрових і державних екзаменах, шляхом визначення середнього бала підсумкових оцінок всіх дисциплін на випускному курсі, за матеріалами виступів студентів на зборах та інших заходах, під час опитувань та індивідуальних бесід. Розвиток показників мотиваційно-цільового критерію визначався на основі експертних оцінок викладачів, самооцінок студентів, узагальнення незалежних характеристик, вивчення психологічних характеристик, складених студентами один на одного. Оцінка показників якісно-діяльнісного критерію здійснювалась шляхом аналізу документів, журналів успішності, екзаменаційних відомостей; службових карток, протоколів зборів, щоденників спостережень начальників курсів.

Показники практично-результативного критерію оцінювались переважно за відзивами на випускників, за матеріалами, отриманими в результаті вивчення служби випускників викладачами під час відряджень та керівництва навчальними зборами, на підставі перших атестацій випускників за місцем їх служби [3].

При розробці критеріїв і показників деонтологічної підготовленості ми виходили з положень, що об'єктивною основою критеріїв є практичні справи і вчинки курсанта. Суб'єктивною стороною

критеріїв є мотиви діяльності (готовність), у яких розкривається суспільно значущий зміст діяльності. З одного боку, мотив можна зрозуміти, лише проаналізувавши серію вчинків, дій, а з іншого – конкретний результат, вчинок, поведінка майбутнього офіцера-прикордонника повинні доповнюватися виявленням мотивів дій, прагнень, намірів, переконань. Такою є діалектика суб'єктивної та об'єктивної основ критеріїв. Діяльність курсанта і ступінь вираження деонтологічної складової професійної діяльності – це результат взаємодії сукупності чинників – об'єктивних і суб'єктивних, прямих і непрямих. Тому поведінка курсанта без урахування критеріїв внутрішніх мотивів, що діють у певних ситуаціях, може неточно характеризувати його деонтологічну підготовленість. Таким чином, конкретні дії, вчинки військовослужбовців, що складають об'єктивну основу оцінки деонтологічної підготовленості, необхідно доповнити з'ясуванням мотивів дій, прагнень, намірів і переконань.

У процесі розробки критеріїв і показників деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано думку офіцерів курсантських підрозділів, командного, науково-педагогічного складу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Аналіз наукової літератури, результатів спостережень, експертного опитування та бесід із науково-педагогічним складом кафедр, офіцерами курсантських підрозділів, офіцерами відділу виховної роботи, курсантами дав можливість виявити показники, що найбільшою мірою розкривають відповідні критерії. У результаті було виділено найбільш значущі з них. Було виявлено, що основними критеріями деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників є: мотиваційний, змістовий, практичний і рефлексивний. Для визначення показників кожного критерію звернемося до структури деонтологічної підготовленості майбутнього офіцера-прикордонника. Оскільки деонтологічна підготовленість виступає результатом процесу деонтологічної підготовки, її структура може бути представлена такими компонентами: особистісно-світоглядний (правова, етична, естетична, психологічна підготовленість) та професійно-педагогічний (військово-професійна, педагогічна, вогнепальна, інформаційна підготовленість).

Систематизуючи вищевикладене, охарактеризуємо критерії та показники деонтологічної підготовленості майбутнього офіцера-прикордонника. Мотиваційний критерій становить мотиваційну основу деонтологічної підготовленості майбутнього офіцера-прикордонника, визначає спрямованість і структуру життєво важливих для нього цілей. Основними показниками критерію є: усвідомлення значущості деонтологічної підготовленості для майбутньої професійної діяльності; спрямованість особистісних та професійних інтересів; сформованість установок на поглиблення деонтологічних знань.

Змістовий критерій характеризує рівень знань деонтологічного характеру та відображається в таких показниках: рівень розвитку деонтологічних знань; вираженість професійно-орієнтованого ставлення до суспільства, до оточення, до себе; відчуття причетності до прикордонного відомства.

Практичний критерій відображає наявність умінь деонтологічної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника в процесі службової діяльності. Основними показниками цього критерію є: уміння застосовувати набуті знання у службі; якість виконання службових завдань; активність у вивченні деонтологічних питань.

Рефлексивний критерій відображає потребу у творчому застосуванні деонтологічного потенціалу майбутнього офіцера-прикордонника та відображається в таких показниках: уміння здійснювати аналіз власної поведінки; уміння оцінювати деонтологічний потенціал занять та заходів; уміння курсанта займатися деонтологічною самопідготовкою.

В той же час, як справедливо зазначає С. Крук, виділення будь-яких критеріїв носить умовний характер, урахувати їх повною мірою та реалізувати в практичній діяльності досить складно через їхнє взаємопроникнення [4, с.124]. Тому в процесі експериментальної роботи увага зверталась на кожний критерій. У своїй сукупності визначені критерії характеризують реально досягнуту грань у деонтологічній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Висновок. Отже, на основі аналізу підходів до визначення критеріїв підготовленості як результату підготовки нами були розроблені критерії та показники деонтологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників. Використання критеріїв деонтологічної підготовленості курсантів та їх показників дало можливість оцінювати ефективність процесу деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, досягати дієвості запропонованих форм, засобів, методів деонтологічної підготовки.

Перспективним напрямком подальших наукових пошуків з проблеми може бути розроблення та наукове обґрунтування рівнів деонтологічної підготовленості курсантів-прикордонників.

Література

1. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : дис. ... канд. пед. наук / М. М. Качур. – К., 2009. – 186 с.
2. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога : дис. д.п.н. 13.00.04 / Х., 2003. – 430 с.
3. Караваєв В. А. Педагогические условия деонтологической подготовки студентов, обучающихся на военной кафедре в техническом вузе дисс. ... канд. пед. наук / В. А. Караваєв. – Ижевск, 2011. – 153 с.
4. Крук С. Л. Формування моральної культури у курсантів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук / С. Л. Крук. – Хмельницький, 2003. – 167 с.
5. Полякова Г. П. Деонтологічна підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі [Текст] : дис. ... канд. пед. наук, спец.: 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти / Г. П. Полякова. – Кіровоград : Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка, 2011. – 311 с.
6. Шикун А.Ф. Професійно-психологічна підготовленість до діяльності як психологічна проблема / А. Ф. Шикун, А. А. Шикун, М. В. Скотников. – К., 2007. – 198 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 00 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : «Школа», 2009. – 1008 с.
8. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
9. Городов, П. Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе / П. Н. Городов. – М. : ВПА, 1983.
10. Бабанский, Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанський. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
11. Поташник, М. М. Система воспитательной работы общеобразовательной школы (аспект оптимизации) : автореф. дис. канд. пед. наук / М. М. Поташник. – М., 1987. – 168 с.